

HANDJESPROEF

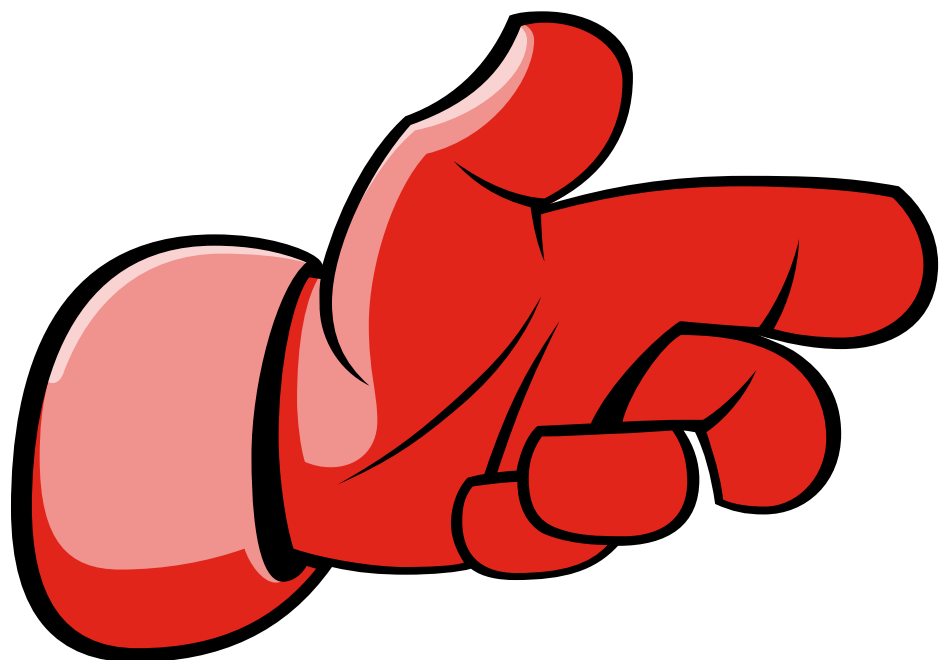

HANDJESPROEF

De meesten van u zullen bekend zijn met het wijzende handje dat in de 19de eeuw vaak in combinatie met biljetletters op affiches en reclamedrukwerk werd toegepast. Het heeft vandaag de dag een nostalgische, ouderwetse associatie. Dit wijzende handje, onderwerp van deze uitgave, kent een lange geschiedenis, in verschillende fases. Het werd al in de 12de eeuw door lezers gebruikt – ruim voor Gutenberg's uitvinding van de boekdrukkunst – om manuscripten in de marge handmatig van aantekeningen te voorzien, en is van oorsprong een teken van lezers, niet van schrijvers. Binnen enkele decennia nadat Gutenberg met losse letters begon te drukken, werden de eerste handjes al in een vaste vorm in lood gegoten en gedrukt (Milan, 1479). Dit leverde een nieuwe fase op in het bestaan van dit teken. Het handje behoort allereerst tot de paleografie, en pas enkele eeuwen later tot de typografie. Vanaf dat moment bestonden gedrukte en handgetekende manicules naast elkaar in gedrukte, gelezen boeken. Verschillen tussen de handgetekende en gedrukte handjes zijn er zeker wel. Handgetekend zijn ze altijd informeel en hebben ze eindeloos veel verschillende verschijningsvormen die de persoonlijkheid van de lezer weergeven. Gedrukt zijn ze autoritair en sober en behoren ze toe aan de schrijver.

Allereerst een opmerking over de term handje. Deze wordt hier gebruikt bij gebrek aan beter. In de Nederlandse taal is er geen algemeen aanvaarde naam voor dit teken. Het Engels daarentegen beschikt over meer dan 10 benamingen. Onder andere: *hand*, *hand director*, *pointing hand*, *pointing finger*, *pointer*, *digit*, *mutton fist*, *bishop's fist*, *index*, *indicator*, en – de meest gangbare – *manicule*. Manicule is afgeleid van het Latijnse *maniculum*, wat zoveel betekent als 'kleine hand'. Het handje is in Nederland een ondergeschoven kindje; er bestaat geen algemeen aanvaarde term voor en heeft ook geen eigen Nederlandstalig Wikipedia-lemma. Ze worden in deze publicatie handjes genoemd, net zoals Huib van Krimpen ze beschrijft in zijn *Vergeetboekje* (De Buitenkant, 1999).

De meesten van u zullen ook bekend zijn met gedrukte letterproeven. Daarin is het handje een buitenbeentje, behorende tot een aparte categorie. In een traditionele, omvangrijke letterproef worden allereerst allerlei soorten lettertypes gepresenteerd. Om een indruk te krijgen van een lettertype worden korte teksten weergegeven, soms in combinatie met getallen, lees- en valutatekens. Aan het einde van dit soort letterproeven volgt – nadat er eerst honderden lettertypes

SAUNA REGULAR

getoond zijn – de categorie ‘Overig’, bestaande uit lijnen, fileten en accolades, initialen, vignetten, sier-randen, ornamenten en diverse tekens waaronder handjes. Het ontwerp van dit drukmateriaal behoort dus niet specifiek bij één bepaald lettertype, maar kan met elk lettertype gecombineerd worden. Het ontwerp van het handje staat op zichzelf en is niet gekoppeld aan één bepaald lettertype. Het typografische handje heeft weer een nieuwe fase bereikt: een algemene illustratie, maar heeft niet één enkele verschijningsvorm. In Unicode worden 25 verschillende soorten handjes onderscheiden (verschillende richting, verschillende zijdes van de hand, zwart of wit, enz.). Sinds de opkomst van emoji zijn er nog

MOLLY SCRIPT

veel meer soorten handjes voorradig in moderne communicatie: duimpje omhoog, applaus, een handdruk. De hier gepresenteerde handjes zijn niet de enige die toegevoegd zijn aan een lettertype, vaak wordt een letterfamilie voorzien van meerdere handjes (diverse richtingen en andere handgebaren) die veelvuldig aanwezig zijn in ons leven. Wel is er sprake van een meest voorkomende vorm. Typografische handjes worden zowel links- als rechtswijzend gemaakt, maar omdat het meestal gebruikt wordt om aandacht te vestigen op een erop volgende tekst is het naar rechts wijzende handje gebruikelijker dan het naar links wijzende. We lezen in Europa tenslotte van links naar rechts. Soms is het voorzien van mouw, manchet of boord, in andere gevallen ontbreekt elk kledingstuk.

FAKIR BLACK

Tijden zijn veranderd, zowel voor de letterproef als voor het handje. Letterproeven verschijnen niet meer als lijvige boeken; de ontwerper krijgt daarentegen online een vluchtige indruk van een letterfamilie voorgeschoteld. En het handje is niet langer een buitenbeentje in de categorie 'Overig' maar een inmiddels volwaardig onderdeel van een lettertype. Wederom een nieuwe fase in de ontwikkeling van het handje.

In deze laatste ontwikkeling is het handje enigszins vergelijkbaar met

ZEITUNG REGULAR

het euroteken, dat in een veel sneller tempo eenzelfde transitie onderging. Het euroteken werd in 1997 niet als letter, maar als logo geïntroduceerd. Het diende in alle omstandigheden dezelfde verschijningsvorm te hebben. Dus onafhankelijk van het lettertype waarin het gebruikt werd, zou het altijd exact dezelfde vorm moeten hebben. En dan zou het volgens de richtlijnen telkens in het geel op een blauwe achtergrond gepresenteerd moeten worden! Zoveel kortzichtigheid is zelden vertoond. Iedereen kan zien dat elk valutateken, zoals \$ of £, altijd in dezelfde stijl als A-z en 0-9 zijn ontworpen. Het euroteken is daarop geen uitzondering. Gelukkig hebben letterontwerpers wereldwijd deze stompzinnige richtlijn aan het begin van dit millennium terzijde geschoven, en een euroteken ontworpen dat past bij de rest van het lettertype. Het is geen symbool of logo dat in een letterproef in de categorie 'Overig' thuishoort, maar het is gewoon onderdeel van het lettertype zelf en dient qua ontwerp dus hetzelfde benaderd te worden als een letter of een cijfer.

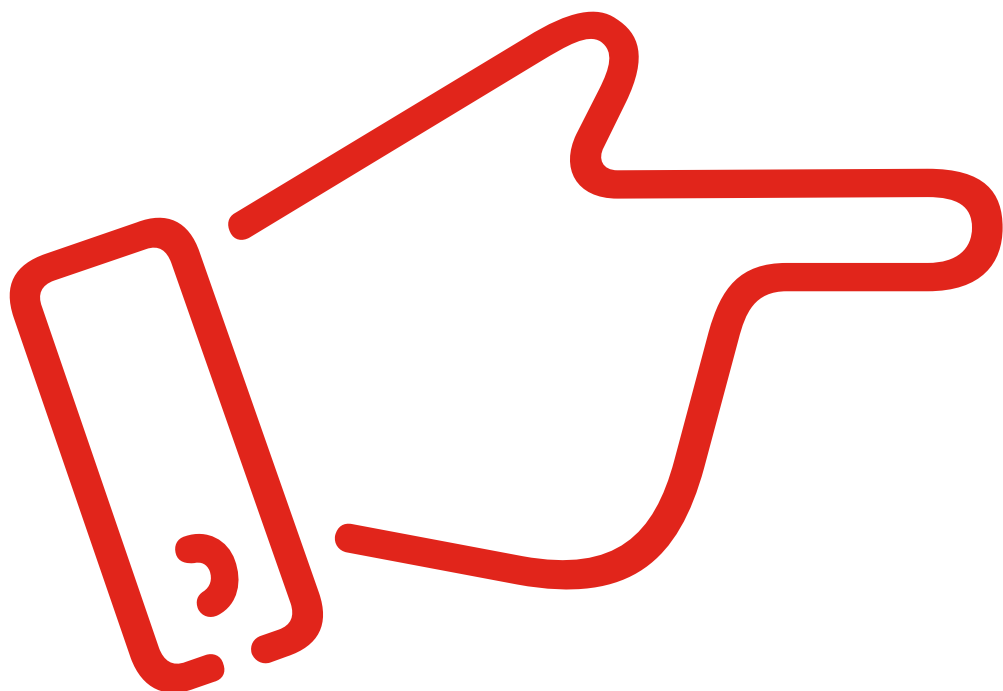
LIZA TEXT

Het handje verdient eenzelfde verlossing als het euroteken, door het niet langer als logo of illustratie te beschouwen,

TRIPPER BLACK

maar als teken. Doordat lettertypes tegenwoordig heel veel tekens kunnen bevatten (meer dan 65.000) is het geen enkel probleem om niet alleen heel veel talen te ondersteunen met een lettertype, maar daarnaast ook andere symbolen - zoals pijlen en handen - toe te voegen aan elk font. De hier gepresenteerde handjes zijn dus alle ontworpen in lijn

PLAKATO NEON

met het lettertype
waartoe ze behoren.
Elk lettertype een bij-
passend handje. Dat
heeft consequenties.
Bijvoorbeeld dat er in
vergelijking met een
eeuw geleden minder
detail in de vorm zit,
omdat tekens altijd
vergroot en verkleind

**KUNNEN WORDEN.
IN DE 19DE EEUW
WERD HET HANDJE
VOORNAMELIJK
GEBRUIKT VOOR
RECLAMEDRUK-
WERK. HIERVOOR
WERD HET OP EEN
GROOT FORMAAT**

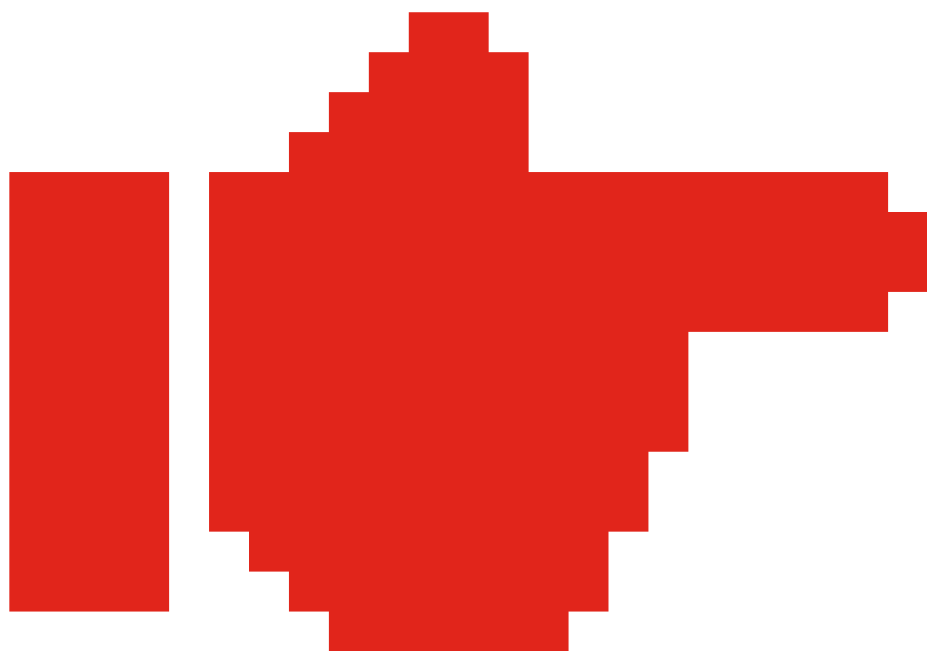
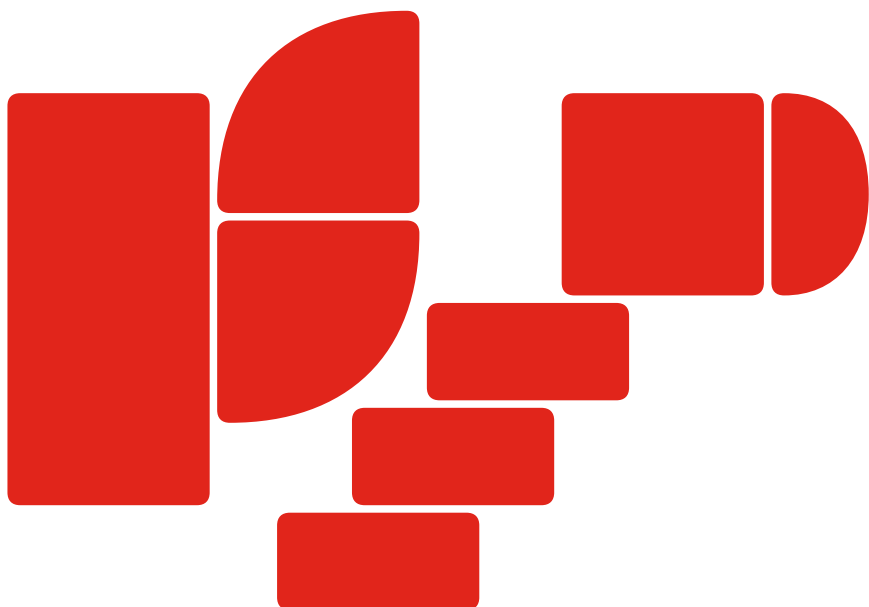
PLAKATO PAPER

gegraveerd, waardoor veel detail mogelijk was. De hier getoonde handjes bevatten minder detail, meer zoals de handjes die in de 15de en 16de eeuw in lood werden gegoten. Een andere consequentie is logischerwijs dat er minder contrast tussen tekst en

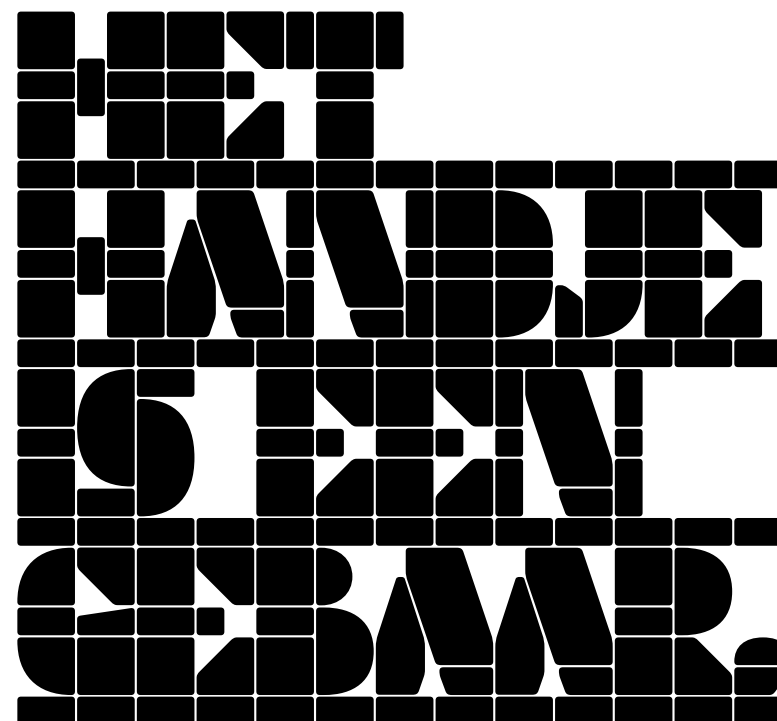
handje mogelijk is. Deze publicatie is dan ook geen letterproef maar eerder een handjesproef, waarbij elk handje gepresenteerd wordt in combinatie met het lettertype waartoe het behoort.

Het handje is inmiddels volledig verdwenen uit de marge van het boek, en leidt nu een bestaan in de krochten van hedendaagse lettertypes. Omdat lettertypes, zoals gezegd, tegenwoordig uitgebreider zijn dan 30 jaar geleden, is het voor letteruitgeverijen moeilijker om te communiceren over wat er allemaal tot een bepaald lettertype behoort. Welke talen worden precies ondersteund? Welke OpenType-features zijn ingebouwd, en wat doen die? Zijn er extra tekens en symbolen, zoals pijlen of emoji's? Zijn er statische en dynamische versies van? Is er een kleurenversie? Enzovoort. Ook hierom kan het geen kwaad om in een kleine uitgave als deze even stil te staan bij één miniem aspect van een letterfamilie dat altijd ondergesneeuwd raakt in het hedendaagse lettergeweld.

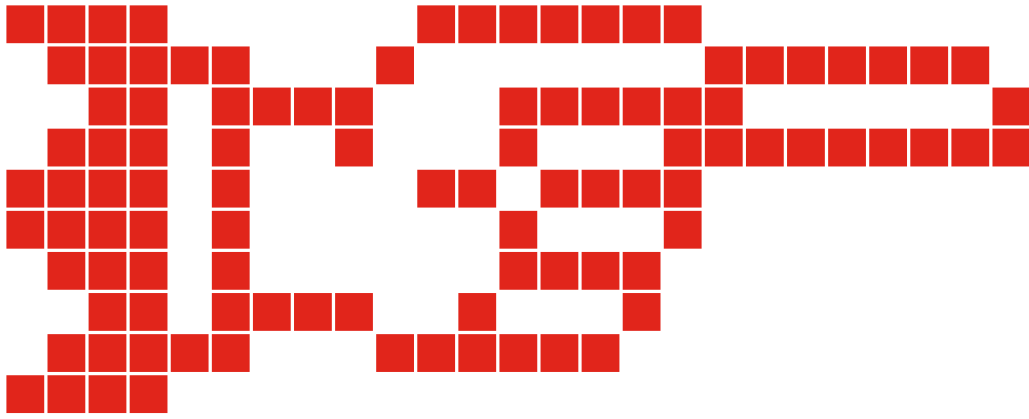
PLAKATO BUILD

PLAKATO GAME

een handgebaar, dat te midden van tekst staat. In die zin is het een voorloper van de nu zo populaire emoji. Wie stuurt er niet af en toe een tekstbericht eindigend met 🍷 of 🍷? Dit toont aan dat het geen enkel probleem hoeft te zijn om handgebaren en letters te combineren in schrift. Het nadeel van emoji is echter dat de vorm altijd bepaald wordt door de software-omgeving, een gebruiker kan niet - zoals bij een lettertype - een eigen specifieke vorm kiezen.

Het handje is een gebaar én een teken. Het typografische handje lijkt

inmiddels een curiositeit te zijn geworden, en gedoemd tot vintage toepassingen buiten het drukwerk om. Doordat het online een wedergeboorte meegemaakt heeft sinds de popularisering van emoji, is er hoop dat het zowel online als in drukwerk vaker toegepast gaat worden. Echter wel met een kleine kanttekening. Ondanks alle wijzigingen die het heeft ondergaan, maakt dit korte overzicht duidelijk dat enkele aspecten helaas onveranderd zijn gebleven. Het handje is bijna altijd mannelijk, en wijst voornamelijk naar rechts.

*Een perfecte
samenvatting
van de afgelopen
eeuwen. Tijd voor
een nieuwe richting.*

COLOFON

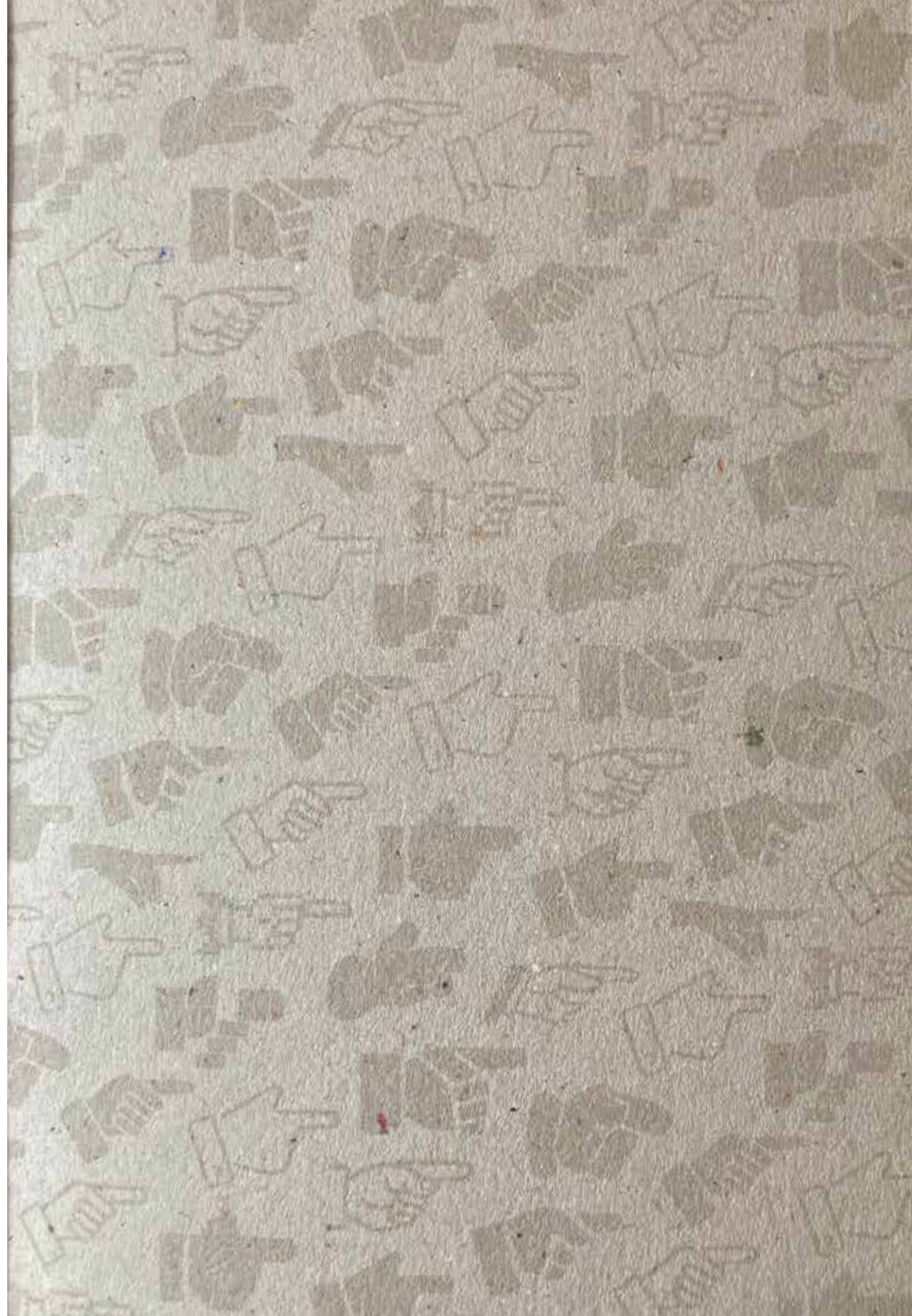
Dit Koppermaandaggeschenk verscheen op 10 januari 2022 en wordt u – vergezeld van onze beste wensen – aangeboden door:

Zetterij Chang Chi Lan-Ying
Offsetdrukkerij Jan de Jong
Uitgeverij De Buitenkant
Underware (Sami Kortemäki, Akiem Helmling & Bas Jacobs)

*Koppermaandag valt op de eerste maandag na Driekonin-
gen (6 januari) en is de dag van de drukkersgezellen. Zij
gingen met zelfgedrukte prenten of kalenders bij klanten
langs om ze aan te bieden. Van het hiervoor ontvangen
'kopper'geld werd er feest gevierd.*

In 2005 organiseerde De Nederlandsche Bank een tentoonstelling van alle door Underware ontworpen eurotekens, om aandacht te schenken aan het feit dat het euroteken geen logo is maar een valutateken. Het ontwerp hiervan dient in lijn te zijn met de rest van het lettertype. Van die tentoonstelling, waarin alle eurotekens één voor één werden getoond, is deze publicatie een bescheiden opvolger. Enkele door Underware ontworpen handjes worden hier getoond in combinatie met het lettertype waartoe ze behoren. De wereldwijde voorliefde voor het handje blijkt af en toe uit een kleine tentoonstelling of wat vluchtige aandacht op social media. Slechts zelden is het echter onderwerp van een wat uitgebreidere publicatie. Charles Hasler's *A Show of Hands* (Typographica 8, 1953) en *Printer's Fists* van Piet Schreuders (TYP, #C november 1987) zijn uitzonderingen. Liefhebbers die meer willen weten over de ontstaansgeschiedenis van het handje kunnen bijvoorbeeld het hoofdstuk 'Towards a History of the Manicule' lezen in *Used Books, Marking Readers in Renaissance England*, geschreven door William H. Sherman (University of Pennsylvania Press, 2008). Daarnaast is 'The Manicule', het negende hoofdstuk in *Shady Characters: The Secret Life of Punctuation, Symbols, and Other Typographical Marks* van Keith Houston (W.W. Norton & Company, 2013) een aanrader voor wie meer te weten wil komen.

Tekst en vormgeving Underware
Letters Underware, Den Haag/Helsinki/Amsterdam
Druk Offsetdrukkerij Jan de Jong, Amsterdam
Papier Igepa Papier, Tiel
Afwerking After Press Groep, Diemen
Oplage 600 Nederlands- en 200 Engelstalig

*Under
ware*

**COPYRIGHT © UNDERWARE, DEN HAAG, THE NETHERLANDS, 2022
THIS PDF IS DOWNLOADED FROM WWW.UNDERWARE.NL**